

Východní Lotyšsko: Neklidná hranice nebo kulturní střecha Evropy?

V posledních letech se dostávají do popředí zájmu společenských věd oborů, ale i široké veřejnosti regiony ležící při hranici mezi „Evropou“ a Ruskem. Vedle toho, že tyto oblasti tvoří po staletí zónu, kde se prolíná evropská a ruská kultura, západní křesťanství a pravoslaví, podněcují v posledních letech zájem také politické a bohužel i vojenské střety mezi Ruskem a jeho západními a jižními sousedy.

Úvod

Abcházie, Jižní Osetie, Podněstří, Krym a Donbas zažily či stále zažívají válečný konflikt nebo ozbrojené střety. Obavy o budoucí osudy svého východního pohraničí mají v důsledku toho také další postsovětské státy. Patří mezi ně i Lotyšsko, které je již 15 let členskou zemí NATO a EU. Východní pohraničí Lotyšska tvoří kulturně, politicky, nábožensky a hospodářsky svérázná oblast Latgale.

Rozhraní kultur a křesťanských konfesí

Východní hranice dnešních pobaltských států je po staletí považována také za východní hranici evropského kulturního okruhu. Okolní mocnosti z ruské i „evropské“ strany (Rusko, Německo, Švédsko a další) měly od středověku snahu území Pobaltí ovládat, ale na druhou stranu si byly vždy vědomy toho, že jeho příslušnost ke kterékoli z nich je nestabilní a nejistá. Již christianizace Pobaltí Řádem německých rytířů (od počátku 13. století) v sobě nesla zřetelnou dimenzi německo-ruského soupeření (Švec a kol. 1996). V roce 1242 se na zamrzlé hladině Čudského jezera uskutečnila tzv. ledová bitva. Novgorodské vojsko pod vedením knížete Alexandra Něvského v ní porazilo německé rytíře, kteří při své expanzi do Pobaltí usilovali o proniknutí dále na východ. Porážka expanzi řádu zastavila a stabilizovala řeku Narvu, Čudské jezero a přibližnou linii dnešní východní hranice Estonska a Lotyšska jako hranici mezi „evropskou“ a ruskou sférou vlivu s drobnými změnami až do moderní doby.

Na existenci zřetelného kulturního předělu východně od Baltského moře poukazuje řada autorů.

Nepřímo jsou zmíněny i v „zastřešujících“ dílech zabývajících se rozdělením světa do makroregionů. Takové rozdělení provedli pomocí syntézy např. Cole (1996) a de Blij a Muller (2002), pomocí „dějinného“ pohledu pak ve svém známém díle o střetu civilizací Huntington (2001). Ten za hlavní faktor přispívající k rozdělení světa považuje náboženství a hranice mezi „civilizacemi“ vidí jako zóny potenciálních či existujících konfliktů. Rokkan (1999) a Madeley (2003) si pak mimo jiné všimají religiálních hranic mezi římskokatolickým jihem, protestantským severem a pravoslavným východem Evropy. Hledáme-li místo, kde se v Evropě střetávají či prolínají oblasti všech tří hlavních křesťanských konfesí, pak jej najdeme právě v Pobaltí. Je-li Králický Sněžník na rozhraní Čech, Moravy a Kladska geograficky tradičně považován za hydrografickou „střechu Evropy“, kde se stýká úmoří Severního, Baltského a Černého moře, pak je kulturně-konfesionální „střechou Evropy“ Lotyšsko a zejména pak právě jeho nejvýchodnější region Latgale.

Jazykové, sociální, náboženské a národnostní prostředí

Latgale je v rámci Lotyšska v mnoha ohledech jedinečný region. Dlouhodobě se formoval pod vlivem polsko-litevského státu (jehož součástí byl po dvě staletí, tedy mnohem déle než jiné lotyšské regiony), v důsledku něhož se zde zachovala převaha římskokatolického vyznání. V té době také přišli do Latgale litevští a polští osadníci, jejichž potomci zde žijí a svými jazyky hovoří dodnes. Nejvýznamnějším centrem lotyšských katolíků je latgalské

Josef Miškovský

geograf, člen
Česko-lotyšského spolku;
josmis@seznam.cz

OBR. 1 Neoficiální vlajka Latgale. Motiv gryfa se zlatou korunou byl využíván jako symbol Inflantského vévodství rozprostírajícího se přibližně na území Latgale v rámci polsko-litevského státu. Tmavěmodrá vlajka symbolizovala v Latgale aristokracii. Vlajka byla prvně použita v roce 2010. Od roku 2015 ji však používají také proruští aktivisté v Lotyšsku, kteří ji dokonce prezentují jako vlajku „Latgalské lidové republiky“ s cílem rozmělnit identitu Lotyšska.

OBR. 2 Bazilika Nanebevzetí Panny Marie v Agloně je hlavním centrem a poutním místem římských katolíků v Lotyšsku. Byla postavena v barokním stylu ve 2. polovině 18. století v místě původního dřevěného kostela. Každý rok 15. srpna (den Nanebevzetí Panny Marie) přiláká bazilika desítky tisíc poutníků. Foto: Rati-kova / Shutterstock.com.

městečko Aglona s nádhernou bazilikou a mnohými kulturními i drobnými podnikatelskými iniciativami vázanými na místní farnost.

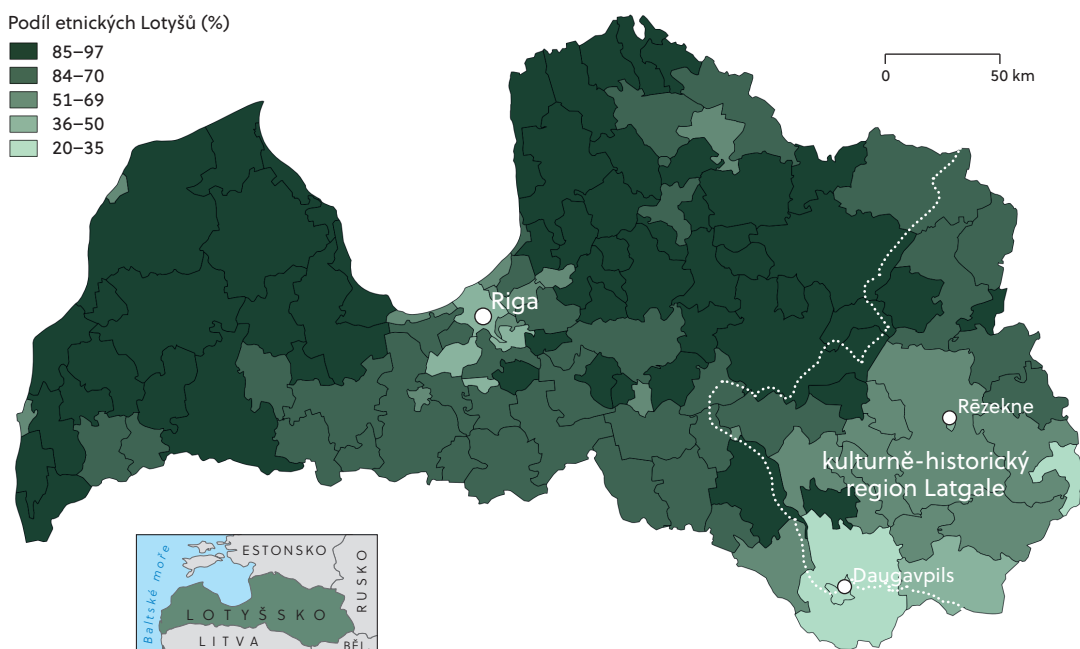
Ve srovnání s jinými regiony Lotyšska i celého Pobaltí bylo Latgale také delší dobu (již od roku 1772) součástí ruského impéria, navíc v rámci pravoslavné, „nelotyšské“, již dříve v carském Rusku ustavené Vitebské gubernie. Jeho obchodní i politické vazby na Rusko měly tradici již z dob Kyjevské Rusi a Novgorodského knížectví. Do Latgale v minulých staletích v několika vlnách (od středověku až po sovětské období) přicházeli imigranti z Ruska. Z těchto důvodů žijí v Latgale početné komunity pravoslavných a také starověrců, jejichž víra se od pravoslaví oddělila v 17. století a kteří praktikují původní pravoslavnou liturgii. K oběma

náboženským skupinám východního křesťanství se hlásí především etničtí Rusové a Bělorusové. Ti v řadě měst a obcí Latgale tvoří většinu obyvatel a ruština je v nich proto hlavním dorozumívacím jazykem, přestože na celém území Lotyšska je jedinou úřední řečí lotyština. Vzpomínám si na scénu z autoservisu v městečku Krāslava, kde jsem při jedné ze svých prvních návštěv Lotyšska potřeboval opravit defekt pneumatiky. Využíval jsem svých čerstvě naučených základů lotyštiny, ale v servisu mi nikdo pořádně nerozuměl. Znejistěl jsem, zda jsem učení příliš neflákal. Nakonec jsem zjistil, že zde umějí lotyšsky možná ještě hůř než já (a to tam pracovali mladí lidé, u nichž bývá lotyština na vyšší úrovni). Situaci zachránila ruština.

S etnickými a religiozními poměry souvisejí značné odlišnosti sociální a hospodářské. Hodně obyvatel v Latgale udržuje četné kontakty s příbuznými za hranicí v Rusku. Nejen díky tomu se orientují v tom, co se v Rusku děje, sledují ruská média (ruské televizní vysílání lotyšský stát před několika lety odpojíl, ale o to využívanější jsou mezi lotyšskými Rusy zpravodajské portály) a jejich smýšlení je jimi silně ovlivňováno. Zatímco do ruských měst za hranicí jezdí často za příbuznými nebo na nákupy, v Rize nebo jinde v centrálním či západním Lotyšsku byli třeba jen párkrát v životě. Místní podniky využívají blízkosti ruského trhu, a to i přes existující celní bariéry mezi Lotyšskem jakožto členským státem EU a Ruskem (tyto překážky navíc přeshraniční černý trh dokáže mnohdy obejít). Hodně lotyšských Rusů, Bělorusů, Ukrajinců, případně příslušníků dalších etnických menšin (kolem 205 000, tedy 10 % obyvatel Lotyšska) stále nemá lotyšské státní občanství a jako obyvatelé s trvalým pobytem vlastní pouze

OBR. 3 Podíl etnických Lotyšů na celkové populaci (k 1. 3. 2011). Zdroj dat: Central Statistical Bureau of Latvia (2019).

Poznámka: Hranici kulturně-historického regionu Latgale tvoří na jihu řeka Daugava. Centrum města Daugavpils (hlavního města tzv. plánovacího regionu Latgale) leží v Latgale, ale čtvrti na levém břehu jsou již součástí regionu Zemgale. Z kulturního hlediska je tak za hlavní město Latgale označováno město Rēzekne ležící v centru regionu.

TAB. 1 Lotyšsko – vývoj etnického složení obyvatelstva (%)

	1935	1959	1970	1979	1989	2000	2011	2019
Lotyši	77,0	62,0	56,8	53,7	52,0	57,7	60,5	62,3
Rusové	8,8	26,6	29,8	32,8	34,0	29,6	26,8	24,9
Bělorusové	1,4	2,9	4,0	4,5	4,5	4,1	3,6	3,2
Ukrajinci	0,1	1,4	2,3	2,7	3,5	2,7	2,4	2,2
Poláci	2,6	2,9	2,7	2,5	2,3	2,5	2,3	2,0
Židé	4,9	1,7	1,6	1,1	0,9	0,4	0,3	0,2
Němci	3,3	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
Počet obyvatel	1 905 936	2 093 458	2 364 127	2 502 816	2 666 567	2 377 383	2 074 605	1 919 968

Zdroj dat: Central Statistical Bureau of Latvia (2019)

cizinecký pas. Dalších 60 000 (asi 3 %) obyvatel Lotyšska dokonce má státní občanství jiného státu (nejčastěji ruské). Tady v Latgale je za tím u mnoha „neobčanů“ také pragmatický důvod spočívající v bezvívovém cestování do Ruska s lotyšským cizineckým pasem. Počet „neobčanů“ postupně klesá, počet občanů jiných států naopak zvolna roste s tím, jak někteří „neobčané“ svou situaci řeší buď získáním občanství lotyšského nebo například ruského.

Hospodářsky je Latgale nejchudším regionem Lotyšska i celého Pobaltí a porovnáme-li je s nejobhatším regionem v okolí Rigy, Lotyšsko se jeví jako stát s extrémními regionálními rozdíly v hospodářské výkonnosti. V roce 2014 dosahoval regionální HDP Latgale v přepočtu na obyvatele pouhých 50 % hodnoty za celé Lotyšsko a oproti okolí Rigy byl rozdíl dokonce několikanásobný. Míra nezaměstnanosti se v posledních letech pohybuje mezi 11 a 14 %, což je téměř dvojnásobek průměru celého Lotyšska. V době hospodářské krize v letech 2009–2011 dosahovala asi 20 % a v některých obcích Latgale bylo bez zaměstnání téměř 40 % ekonomicky aktivních obyvatel. Ještě v poválečných letech bylo Latgale výrazně agrárním regionem a sovětská industrializace přinesla do zdejších měst zcela nové hospodářské obory (strojírenství, chemický průmysl, výroba elektroniky apod.) bez vazby na místní dodavatele a spotřebitele a naopak vázané na odbyt v jiných částech Sovětského svazu. Rozpad sovětského impéria přinesl obrovský propad těchto sektorů. Některé podniky zanikly, jiné se redukovaly a specializovaly i s využitím zahraničního kapitálu (to platí třeba o výrobě umělých textilních vláken či o elektronice). Relativně vzrostly pro region tradičnější a „přirozenější“ obory zpracovatelského průmyslu (polygrafie a zejména potravinářství), řada menších měst se specializuje na řemeslnou výrobu, cestovní ruch a další služby.

Ohrožení identity a celistvosti státu?

Důležitým prvkem regionální identity je latgalský dialekt s řadou archaismů. Podle odhadů jím hovoří

asi 150 000 obyvatel Lotyšska. Latgalštinu dokonce někteří jazykovědci považují za samostatný baltský jazyk, přinejmenším však jde o velmi svérázný dialekt, který se od lotyštiny liší více než například čeština od slovenštiny. Některé archaické rysy a řada slov přibližují latgalštinu také litevštině, nicméně od obou obecně uznaných baltských jazyků (tedy lotyštiny a litevštiny) se latgalština odlišuje dosti výrazně.

Vlivem etnické skladby má obyvatelstvo Latgale jako celek jinou politickou orientaci než zbytek Lotyšska. Ve volbách zde tradičně vítězí proruské, často též levicové politické strany (překvapí však, že se v Lotyšsku dosud neobjevila žádná významnější proruská politická strana postavená explicitně na etnickém základě). Naopak lotyšské patriotistické a nacionalistické strany zde mají minimální podporu. Jiné kořeny obyvatel Latgale vedou k jejich nižší sounáležitosti s Lotyšskem a občas dokonce k úvahám o širší autonomii či v extrémní podobě k separatistickým sklonům. Tyto iniciativy jsou v posledních letech pravděpodobně živěny také samotným Ruskem, pro něž je posilování „latgalství“

Otázky do výuky

- 1) Jaké hlavní směry křesťanství znáte? Ve kterých zemích Evropy jsou nejvíce rozšířené? Existují státy, kde se prolínají dva nebo tři hlavní směry křesťanství? Jak se to v těchto zemích projevuje, co mají tyto státy společné?
- 2) Proč je Latgale národnostně, nábožensky, jazykově a kulturně tak pestrá oblast?
- 3) Co může posilovat autonomistické tendence v Latgale a co naopak může posílit jeho pozici jako integrální součásti Lotyšska?

OBR. 4 Památník ze sovětských dob v příhraniční vesnici Šķaune je věnován vstupu sovětských vojsk na lotyšské území na konci 2. světové války. Z ruského pohledu se jednalo o osvobození Lotyšska od nacistů, z lotyšského pohledu o začátek druhé sovětské okupace trvající do roku 1991. Foto: Josef Miškovský.

OBR. 5 V posledních letech postavily Estonsko, Lotyšsko a Litva třímetrový plot podél své hranice s Ruskem i jeho Kaliningradskou oblastí. Důvodem je ochrana před nelegální migrací – severní migrační cestou proudí do Evropy například migranti z Afghánistánu nebo Vietnamu. Plot však také symbolicky zdůrazňuje suverenitu pobaltských států ve vztahu k Rusku. Foto: 112.UA News Agency.

Abstract

Eastern Latvia: Disturbed border, or a cultural heart of Europe? Latgale, the easternmost part of Latvia, has been a space of contact of many cultures, ethnic groups and Christian religions for centuries. As a result, a peculiar identity based on language differences, ethnic and economic structure can be observed in Latgale. A significant part of inhabitants tends to a closer affiliation with Russia, which means potential threat for a political integrity of Latvia.

vítaným nástrojem ovlivňování politické scény v Lotyšsku směrem k rozměňování důvěry obyvatel v lotyšský stát.

Pro Latgale je, na rozdíl od zbývajících částí Lotyšska, příznačný nejen dlouhodobě silnější příklon k Rusku, ale i vyšší míra euroskepticismu. V roce 2003 hlasovalo v Lotyšsku pro vstup do Evropské unie 67,5 % obyvatel. Průzkumy před konáním referenda dlouho předpovídaly vyrovnaný výsledek a vládní proevropská kampaň, která přes svou rozpčitost zřejmě část voličů přiměla hlasovat pro vstup, naplno probíhala ještě několik dnů před konáním referenda. Latgale bylo jedinou částí celého Pobaltí, kde většina voličů hlasovala proti vstupu Lotyšska do EU. Přitom například v oblasti Ida-Virumaa na severovýchodě Estonska s tříčtvrtinovým podílem ruskojazyčných obyvatel se hlasovalo stále relativně jednoznačně pro vstup. V Latgale naproti tomu dopadlo hlasování zejména ve městech Daugavpils a Rēzekne, kde dosahuje podíl ruskojazyčných obyvatel nejvyšších hodnot, opačně (Smagars 2003). Na venkově pak byl podíl hlasujících pro vstup a proti vstupu do EU přibližně vyrovnaný (Miškovský 2008). Referenda se přitom samozřejmě neúčastnili výše zmínění „neobčané“ (smějí volit jen v komunálních volbách), s jejichž hlasy by byla pravděpodobně podpora vstupu Lotyšska do EU ještě nižší. Rozpčitá je v Latgale podpora členství v EU v jinak poměrně proevropském Lotyšsku i dnes.

Na lotyšské a ruské straně hranice je možné jen pár kilometrů od sebe na pozadí podobné národnosti a hospodářské situace sledovat zcela jiné narativy, trefně rozebrané ve filmovém dokumentu *Neklidná hranice* (orig. *Mūris, tedy zed'*) režiséra Dāvise Sīmanise z roku 2018. Na vzniku filmu, který byl v letech 2018–2019 promítán i v Česku, mimo chodem spolupracovalo několik Čechů (hudba, zvuk, střih a produkce) a některé scény byly natáčeny

v Praze a Liberci, kam osud zavalil jednu z hlavních postav. Na lotyšské straně ve vesničce Šķaune se při oslavách letního slunovratu (23.–24. červen) zpívají lotyšské písně včetně téměř zlidovělé *Šeit ir Latvija, šeit ir Gaujmalā, šeit it mūsu tēvu dzimtene* („To je Lotyšsko, to je břeh Gauji, to je země našich otců“), kterou si ale sboristé upravili na *Šeit ir Latvija, šeit ir Latgale, šeit ir mūsu tēvu dzimtene* („To je Lotyšsko, to je Latgale, to je země našich otců“). Na ruské straně při oslavách Dne vítězství (9. květen) naopak účastníci, držící v rukou nejen ruské, ale občas i sovětské vlajky a portréty Stalina, zpívají nejtvrději sovětské písně a moderátor hřímá do mikrofonu cosi o tom, že hranice oddělující Rusko od Lotyšska zde vůbec nemá co dělat. Výmluvným svědkem dějinného vývoje zdejší „neklidné hranice“ je trojmeznný bod uprostřed lesů, kde se stýkají hranice Lotyšska, Ruska a Běloruska. V roce 1959 za sovětských dob tu byla vybudována Mohyla přátelství. Současná hranice je však strážena velmi striktně a rozhodně nepříliš přátelsky.

Závěr

Zda se Latgale bude vyvíjet jako kulturně, religiózně, jazykově a etnicky svérázný lotyšský region, nebo zda se stane dalším neuralgickým bodem ruského vměšování do okolních států, je nyní těžké odhadovat. Pozici na rozhraní Lotyšska a „Evropy“ na straně jedné, a Ruska na straně druhé, která se utvářela mnoho staletí, si však jistě udrží ještě dlouho.

Literatura a zdroje dat

- Central Statistical Bureau of Latvia (2019): Population. Central Statistical Bureau of Latvia. www.csb.gov.lv/en (11. 8. 2019).
- COLE, J. P. (1996): Geography of the world's major regions. Routledge, London, New York.
- DE BLIJ, H. J., MULLER, P. O. (2002): Geography. Realms, Regions and Concepts. Wiley, New York.
- HUNTINGTON, S. P. (2001): Sřet civilizací, boj kultur a proměna světového řádu. Rybka Publishers, Praha.
- MADELEY, J. (2003): A framework for the comparative analysis of Church-State relations in Europe. West European Politics, 26(1), 23–50.
- MIŠKOVSKÝ, J. (2008): Referenda o vstupu pobaltských států do EU: vliv etnického složení na výsledky hlasování. Středoevropské politické studie, 10(2–3). <https://journals.muni.cz/cepsr/article/view/4422/6118> (11. 8. 2019).
- ROKKAN, S. (1999): State formation and nation-building. In: Flora, P., Kuhnle, S., Urwin, D. (eds.): State formation, nation-building, and mass politics in Europe. The theory of Stein Rokkan. Oxford University Press, Oxford, 93–224.
- SMAGARS, A. (2003): Latgale's "No" to the European Union – The reasons behind the divide. Providus. <http://providus.lv/article/latgale-s-no-to-the-european-union-the-reasons-behind-the-divide> (11. 8. 2019).
- ŠVEC, L. a kol. (1996): Dějiny pobaltských zemí. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.

Revoluce

Tricet let od pádu železné opony
I hlavní města se (někdy) mění
Demografická revoluce

1

Tento soubor (článek) je vlastnictvím časopisu Geografické rozhledy a podléhá právní ochraně. ■ Vydavatel i nakladatel časopisu si vyhrazují právo článek zveřejňovat na webových stránkách a sociálních sítích časopisu za účelem propagace časopisu. ■ Dílo není určeno ke komerčnímu využití. Smí se šířit, pokud jsou korektně uvedeny údaje o autorovi, článku a jako zdroj citován časopis Geografické rozhledy.